

SİLİSTRELİ MUSTAFA HAMDİ'NİN “AFV İLE MAHKÛM YAHUT ŞEREF KURBANLARI” ADLI TİYATROSU

Müzeyyen BUTTANRI*

Mustafa Hamdi Of Silistre's "Afv ile Mahkum Yahut Şeref Kurbanları"

Abstract: The reign of Abdülhamit the Second is not an appropriate period for the theater plays to be written or performed, however some writers wanted to expose the phenomena of the period to the next generations by writing , in play form, the disasters they lived. Writers such as Namık Kemal and Abdülhak Hamit wrote plays to be read and it certainly affected other writers. Mustafa Hamdi of Silistre's " Afv İle Mahkum Yahut Şeref Kurbanları" is also a play written to be read and is a documentary work. The author referred not only his own exile life but also many political and historical phenomena of the period.

Keywords: Mustafa Hamdi of Silistre, Theater, Şeref Kurbanları (Victims of Honor) , Afv ile Mahkum

GİRİŞ

Edebiyatımızın önemli türlerinden biri de şüphesiz tiyatrodur. Tanzimat'tan sonra görülmeye başlayan batılı karakterdeki Türk tiyatrosu, zaman içerisinde kendini geliştirmiş ve bugün modern bir tiyatro haline gelmiştir. Ancak 1928 yılına kadar yazılan tiyatro eserlerimizin çoğu alfabe değişikliği nedeniyle bugünün okuyucusunun yabancı olmuştur. Türk tiyatro tarihimizin bir dönemini temsil eden bu eserlerin tanınmasının önemine inanıyoruz. Bu çalışmada 1900 yıllarında yazılmış bir eseri tanıtmak istiyoruz.

* Yard. Doç. Dr., Osman Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Silistrelî Mustafa Hamdî'nin "*Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*"¹ adlı piyesi İkinci Abdülhamit döneminde yazılmış belgesel nitelikli bir eserdir.

Tiyatro için oldukça zor bir döneme girilmiştir. Sansür, tiyatro eserlerinin yazılıp oynanmasını olumsuz yönde etkilemiş, devrin koşulları eserlerin konularını iyice sınırlamıştır. Siyasî içerikli eser yazmak da söz konusu değildir. Bu devir sanatçıların çoğu yaşadıklarını dile getirememiştir. Yazılanların da ekseriyeti takma adlarla ve gizli olarak basılmıştır. Tiyatro eserlerinin oynanması söz konusu olmadığından, çoğu tiyatro eseri roman gibi okunmak için yazılmıştır. Yazarının kendi hayatını tiyatro biçiminde kaleme aldığı eserlerden biri de, Silistrelî Mustafa Hamdî'nin "*Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*" adlı eseri olup, 1900 yılında okunmak için yazılmıştır.

SİLİSTRELİ MUSTAFA HAMDİ'NİN "AFV İLE MAHKÛM YAHUT ŞEREF KURBANLARI" İSİMLİ TİYATRO ESERİ

II. Abdülhamit döneminin sonlarına doğru yazılan "*Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*", devri sert bir dille eleştiren beş perdelik bir dramdır. Olaylar, II. Abdülhamit döneminde geçmektedir. Yazar eserin 15 Kasım 1907'de Kahire'de basılması dolayısıyla yazdığı "*Mukaddime*"de, 1900 senesinde eserini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hediye ettiğini, parasızlık yüzünden bastıramadığını ifade eder. "Basmadım, basamadım. Fakat hiçbir zaman gönlüm mahbes ve menfâ hâtırâtını saklayan zulüm ve istibdâdı, velev ki âcizâne olsun, tasvîr eyleyen bu eseri daha ziyâde te'hîrden memnûn kalmıyordu. İster ise bütün kâinât tenkîd etsin dedim, cür'etlendim. Artık "*Afv ile Mahkûm*" benim istibdâdımdan çıktı, ortanın malıdır. Ümit ederim ki kâr'îf bu cür'etimi afv ederler."(s. 2) sözleriyle de eseri bastırma nedenini açıklar ve okuyuculardan cüreti için de özür diler.

Eser konusunu, yine "*Mukaddime*"de ifade edildiği gibi yazarı Silistrelî Mustafa Hamdî'nin kendi hayatından almış olup yazarın sürgün psikolojisiyle yazılmıştır. (s. 5). Silistrelî Mustafa Hamdî hakkında yaptığımız araştırmalara rağmen kaynaklarda yazara dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Yazarın hayatı hakkında sadece okuduğumuz eserden yola çıkarak bazı bilgiler edinebiliyoruz. Buna dayanarak diyebiliriz ki yazar, II. Abdülhamit döneminin mağdurlarındandır. Vatan, millet âşığıdır. Sürgüne gitmesi bile onu ümitsizliğe düşürmemiştir. Yalnız yazarın, vatanı için seve seve canını vermeye hazır olmasına rağmen, yine de yaptıkları karşısında devlet haini olarak görüldüğünü

¹ Silistrelî Mustafa Hamdî, *Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*, Osmanlı Matbaası, Mısır, 1907, 342+8 s.

bilmesi onu mutsuzluğa ve kırgınlığa sevk etmiştir. Silistrelî Mustafa Hamdi, Meşrutiyet'in ilânını isteyen İttihatçılardandır.

Yazar, eserini "*Hürriyet uğrunda menfâlarda ve hâric-i vatanda terk-i hayât eden arkadaşlarıma*" sözleriyle kendi gibi ömrünü sürgünlerde geçiren ve oralarda ölen arkadaşlarına hediye etmiştir. Hürriyet mahkûmları Fizan'a sürgün edilmek üzere Kabataş'ta "*Şeref Vapuru*" dedikleri bir vapura bindirildikleri için eserin bir adı '*Şeref Kurbanları*'dır. Bizce, padişahın af dilerlerse mahkûmiyetten kurtulacakları söylenmesine rağmen af dilemedikleri için sürgüne gönderildiklerinden, yazar eserinin diğer adını "*Afv ile Mahkûm*" olarak koyar. Trablusgarp'ta da padişaha affedilmeleri için dilekçe yazmaları için zorlanmış, ancak bu dilekçeyi hiçbir sürgün yazmamıştır.

Yazar, eserin girişinde "*Bu eser, bir yere toplanmış fikir mahsullerimin ilki olmak hasebiyle hatadan, kusurdan, salim olamaz. Yapılan işte hüsn-i niyet olursa, eser ne kadar fakir de görünse, cevherini hiç olmazsa manen muhafaza eder.*" (s. 11-12) sözleriyle okuyucularından hataları için özür diler.

Şeref Kurbanları, beş perdeden oluşmuştur. Birinci, ikinci, üçüncü ve beşinci perdeler iki sahneden, dördüncü perde üç sahneden meydana gelmiş, 1907 yılında Mısır'da Osmanlı Matbaası'nda basılmıştır. Piyes 342+8 sayfadan oluşmaktadır. Asıl metin 342 sayfa olup oyunun sonunda metinde yapılan yazım yanlışları ve kelimelerin doğru yazılışlarını içeren sekiz sayfalık bir bölüm ilâve edilmiştir.

Eser, devrin kötü gidişini, bozuk düzenini, çıkarıcıların ön plânda olmalarını, vatan toprakları elden çıkarken, millet kan ağlarken devrin yöneticilerinin kendini düşünmelerini, vatanseverlerine işkence çektirip, sürgünlere gönderilmesini eleştiren Behzat adlı genç bir zabitanın tutuklanması, sürgün edilmesi ve bu sırada yaşadığı olayları anlatır.

Behzat Bey, bir gün arkadaşları ile Direklerarası'nda bir kıraathanede oturup sohbet ederken okuduğu bir gazete yazısı üzerine devri eleştirmeye başlar. Behzat Bey'in devrin yönetimine yaptığı ithamlar oldukça ağırdır. Nurettin Bey onu "*Aman birader! Zamanın nezaketini bilmiyor musunuz? Söz söylerken biraz etrafa baksanız fena olmaz. Vatanımızın her köşesinde bir akrep var. Bu kadar şiddetle bağırmakta devam ederseniz, korkuyorum ki o müthiş hayvanların zehr-nâk neşteriyle zahm-dâr olacaksınız Gençsiniz; hayatınıza, ailenize, hele o şirin dilli kardeşiniz Cemal'e acımayor musunuz?*" (s. 18) diye uyarır. Ancak o memleketin içinde bulunduğu durumu anlatan heyecanlı konuşmalarını sürdürür. O sırada kahvehaneye gelen arkadaşı Cavit Bey, bahar mevsiminin en güzeli ve bayramın üçüncü günü olan o günde Kâğıthane'de kıyamet koparken böyle üç tarafı kapalı bir yerde onların vakit geçirmelerine kızar. Çünkü herkes akın akın Kadıköyü'ne sulara gitmektedir (s.

20). “*Meclis-i vükelânın işleri de mi size kaldı?*” diyen Cavit Bey, onlara mesire yerlerinden birine gitmeyi teklif eder. Ancak Behzat Bey, “*Kağıthane’de bugün kıyamet kopuyormuş. Fakat İstanbul’un her mahallesinde matem tutan aileleri, mülk-i Osmanî’nin her yerinde akan kanlı yaşları düşünürsek az sonra vatanımızda kopacak vâveylâları işitmek için kulaklarımızı nasıl tıkayacağız? Daha dün, feci bir manzarayı görmekle akıl ve fikrim alt üst oldu.*” diyerek Cavit Bey’e sitem eder. Nurettin Bey, “*Susmasanız bile bu düşüncelerinizi her yerde, önünüze her gelene açmayın!*” diye onu uyarır. Taşkışla’daki sıkıyönetimin harp divanında olanları, aile reisleri tutuklanan ailelerin perişan aç susuz kaldıklarını anlatır. Cavit Bey eğlenme teklifini yineler, ancak Haşmet, Behzat ve Nurettin Beyler memleketin halini bile bile eğlenmenin doğru olmayacağını söylerler. “*İçin için ağlamakla içimizi yiyeceğimize, vatanın bağına zulüm kılıçlarını sallamak isteyenlerden intikam alarak hürsümüzü teskin etsek olmaz mı?*” (s.30) diyen Behzat Bey’e, Cavit Bey kızmıştır. Kendi kendine “*Ben öyle görüyorum, sen kendi kanına susamışsın. Şimdi sık sık açılan bu çene çok sürmez seyrek açılır. Şu anda bağırın bu ağız bu gidişle pek yakında kilitlenir.*” der. Hayri de Behzat ve Nurettin Beylerden hoşlanmaz ve “*Bugünlük sizinle hemfikir olmadığım için Şişli’ye kadar gideceğim.*” diye onlardan ayrılır (s. 30).

Behzat Bey, o gece Bayezit civarındaki evindedir. Yunanlılarla yapılmakta olan Tesalya Harbi’ni, memleketin durumunu düşünmektedir. O sırada evini zabıtlar, polisler basar. Behzat Bey, bütün bu olanların Cavit Bey’in işi olduğunu anlar. Dostum dediği Cavit Bey kendisini idarî makamlara ihbâr etmiştir. Behzat Bey’in evini basan askerler evi arar, yasaklı yayın bulmaya çalışırlar. Behzat birkaç yazıyı getirip teslim eder ve “*Hepsini alınız, kitaplarımızı çuvallarınıza, mallarımızı hazinelerinize, canlarımızı canavar inlerinize koyunuz!*” (s. 37) diye söylenir. Bunun üzerine ona kızan Zabıt Nusret Bey, “*Her sözüünüzden pâdişâh hâini, her hâlinizden hilâfet düşmanı olduğunuz nümâyandır. Bu dakikadan itibâren pençe-i adâlet-i şâhâneye düşmüş zebûn bir esîrsiniz. Âleme akıl vermeye, hâlifenin sâdık memûrlarını tahkîr etmeye hakkınız yoktur. Siz pâdişâhın nânkör bir bendesisiniz. Üzerinize bu üniformalı libâsı giydiren sizi nân ve nimetiyle besleyen şehîr-yâr amîm-ül ihsân efendimize itâle-yi lisân etmekten utanın!*” diye bağırır (s. 37). Tartışma uzar. Evdeki kadınların göğsü, sırtı, saçlarının aralarına varıncaya kadar her yeri didik didik etmelerini söyleyen Haşim Bey’e göre padişaha asi evlat yetiştiren validelere böyle muamele edilecektir (s. 41). Anasının, eşinin kılına bile dokunamayacaklarını söyleyen Behzat Bey’i Memduh Bey susturur. Kılıcını çeken Behzat Bey durdurulur, üzerleri aranmak istenen annesi ve eşi bayılır, babasının ölmeden kendisine emanet ettiği kardeşi Cemal perişandır. Behzat Bey kadınlar rahatsız edilmemek kaydıyla teslim olur. Evin aranması

bitmiştir. Haşim Bey, Behzat'ı da alarak gider. Behzat Bey'in ailesi feryatlar, gözyaşları içinde kalmıştır (s. 53).

Behzat, Taşkışla'daki bir hücreye konulur. Orada mahkeme edilir ve diğer mahkûmlarla birlikte Şeref Vapuru'na gece vakti nakledilmek üzere Kabataş iskelesine götürülür. Hayvan nakliyesi için kullanılmakta olan Şeref Vapuru'nun bir an önce İstanbul'dan ayrılmasını isteyen padişah tedirgindir. Gece vakti vapur mahkûmlarla yola çıkar. Ancak mahkûm yakınları, bundan haberdar olmadığı için ertesi sabah Taşkışla önünde yakınlarıyla görüşmek için toplanır. Çok geçmeden gerçek öğrenilmiş, mahkûm yakınları gözyaşları içinde evlerine dönmüşlerdir. Çok kötü şartlarda bulunan Şeref Vapuru'nun ambarına yerleştirilen mahkûmlar, ancak Mora açıklarına gelindiğinde tehlike kalmadığı gerekçesiyle güverteye çıkarılırlar. Mahkûmları götürmek için Binbaşı Mehmet Bey ve Miralay Mustafa Bey görevlendirilmiştir. Şeref Vapuru, Trablusgarp limanına geldiğinde Behzat Bey ve arkadaşları askerler arasında kalacakları hapisaneye götürülürler. Yol boyunca toplanan halk, onlara Ermeni işbirlikçisi olduğunu söyleyerek hakaret ederler. Trablusgarp, Vali Namık Paşa'nın elinde inlemektedir. İki yüzlü, sahtekâr bir adam olan vali, mahkûmları padişaha af dilekçeleri yazmaları için zorlar. Ancak hiçbir mahkûm suçlu olmadıklarını belirterek dilekçe yazmayı kabul etmez. Padişah, mahkûmları Fizan'a sürmekten vazgeçmiştir. Mahkûmlardan Lami'ye tek yakını olan teyzesinin çıldırdığını yazan bir mektup gelir. Onu üzmemek isteyen Behzat Bey ve arkadaşları mektubu saklarlar. Ancak Behzat Bey'e de İstanbul'daki arkadaşı Haşim'den mektup gelmiştir. Bu mektupta Behzat'ın karısının, annesinin ve Cemal'in içine düştükleri felâketler anlatılmaktadır.

Meffilerin yeterince karanlık olan yaşamları, Lami'ye ve Behzat'a gelen mektuplarla iyice kararır.

Kişiler:

Eserin şahıs kadrosu oldukça kalabalık olup figüranların dışında bu sayı otuz dokuzdur. Eserin en önemli kahramanı Behzat Bey'dir. Olaylar onun çevresinde gelişmektedir.

Behzat Bey, vatansever, hürriyet aşığı, genç, mektepli bir zabittir. Babasını genç yaşta kaybetmiş ve ailesinin tek geçim kaynağı olmuştur. Bir annesi (Fatma), bir karısı (Leman), bir de küçük kardeşi (Cemal) vardır. Ailenin geçimini sağlayan tek kişisidir (s. 13). Memleket meselelerine son derecede duyarlı olan Behzat Bey, bir gün arkadaşları ile Direklerarası'nda bir kıraathanede oturup sohbet ederken okuduğu bir gazete yazısı üzerine devri eleştirmeye başlar. Behzat Bey'in devrin yönetimine yaptığı ithamlar oldukça

ağırdır. Arkadaşı Nurettin Bey onu uyarsa da o buna pek aldırmaz. (s. 18) Oraya gelen Cavit Bey, onlara Kağıthane'ye, Kadıköyü'ne eğlenmeye gitmelerini teklif eder. Behzat, memleketin bu durumunda eğlenmeyi istemesine kızması üzerine arkadaşı Cavit tarafından ihbar edilir.

Behzat, Taşkılla denilen büyük bir askerî birliğe götürülmüştür. Burası Behzat gibi hapsedilenlerle doludur. Behzat bir dolaba kapatılmış, kimse ile görüştürülmemektedir (s. 84).

Divan-ı harb kurulur. Behzat Bey, Tıbbiyeli genç bir zabıt olan İlhami Efendi ve tekkesinde muzır evrak bulundurmaktan hapse atılan Şeyh Sarım Efendi'yle burada sorguya çekilecektir. Journalcilerin mektupları okunarak mahkûmlar sırayla huzura alınır. Şeyh Sarım Efendi'den sonra Behzat'ın mahkemeye getirilmesi istenir (s. 113). Behzat Bey içeri alındığında Reşit Bey ile Behzat Bey arasında şu konuşmalar geçer:

-Behzat Bey, itirâf-ı cürm edenin cezâsı afvdir; belki de merhamet-i pâdişâhiyi tehyic eder de nâ'il-i afv ve safh olursunuz. Cürmünü söyle, istiğfâr et, tövbe-kâr ol! Taltîfini namusuma yemin ederim ki ben der-uhde ederim (s. 113).

Suçlu olmadığı için suçunu itiraf edemeyeceğini söyleyen Behzat Bey, "Affedilmek için hayalî suçlar mı uydurmalıyım?" diye itiraz eder. Bunun üzerine Reşit Paşa:

-Kırâathânedede uzun uzadıya nutuk irâd eden siz değil miydiniz?

-Kırâathânedede nutuk irâd etmedim. Muhârebe zamanı idi; elime geçen gazeteleri okuyor, iki taraf muhârebelerinin vaziyet ve hâllerini tenkîd ve münâkaşa ediyorduk. Askerim; dâima mesâil ve husûsât-ı askeriyyede teâlî için tenkîde hasr-ı nefis ettim. Bu münâkaşayı cinâyet şekil ve sûretinde teccessüm ettirecek bir şey göremiyorum.

-Sâye-i şâhânedede Avrupa donanmaları derecelerinde tekemmül etmiş donanma-yı mehâbet-pirâ-yı hümâyûnu lisânen (s. 114) tahkîr ve tezyîf etmişsiniz.

-Estağfurullah efendim, tekemmül etmiş şeyleri tenkîd ve tezyîf iktidârına malik değilim. Tercümân-ı Hakîkatte donanma-yı hümâyûnun Çanakkale'den çıkamaması esbâbını yazan Ahmet Midhat Efendi'nin asker olmadığı hâlde düşmanlarımızı bile güldürecek mütâlaât-ı askeriye beyân edişine kızdım. Ma'lûmdur ki dünyâda herkes salâhiyyet ve ihâta-yı ilmiyesi haricinde mütâlaa serdine teşebbüs ederse ortada ciddiyet kaybolur.

-Gazetelerde resmen yazılmış makâlâtı, icmâlâtı şurada burada tenkîd ve tezyîf yasak olduğunu bilmiyor musunuz?

-Öyle bir memnûiyet-i kânûniyyenin mevcûdiyetinden evvelce haberdâr olmadığım gibi elân da bihaberim.

-Taşkışla'da zulm ve cevr (s. 115) icra olunduğundan, Yıldız'da neyyir-i cihân-tâbdan mahrûm odalarda cebâbirenin ayakları altında ezilen mazlûmlar mevcûd olduğundan bahisler etmişsiniz. Vücûdu olmayan bu gibi şeyleri icattan korkmadınız mı?

-Zulm ve itisâftan bahs etmedim. Fakat pek çok gençlerin Taşkışla ve Yıldız Saray-ı hümayûnunda hapis edilmekte olduğundan bahisle bu tevkîfâtın esbâbı neler olduğunu arkadaşarımdan istifsâr ettim.

-Sanki bu esbab sence meçhûl müdür? Osmanlı cemiyet-i fesâdiyyesinden olduğunuzu ve hatta bazılarını da cemiyete idhâl etmek teşebbüsünde bulunduğunuzu ihbâr (s. 116) ediyorlar.

-Esbâb el'ân meçhûlümdür. Diğer ihbâr olunan şeyler ise sırf bühtândır.

-Yüzünüze karşı söylerlerse ne dersiniz?

-Vidân olmadıktan sonra arkamdan iftirâ eden yüzüme karşı da isnâdâtını serbestçe söylemekten utanmaz.

Reşit Paşa: Şâkir Efendi, Mehmet Ağaya söyle de Câvîd Bey'i getirsin (s. 117).

Mahkeme huzuruna getirilen Cavit Bey burada suçlamalarına devam eder: Behzat'ın Avrupa ile haberleştiğini, muzır gazetelerde "Cihâdî" adıyla makaleler yazdığını, "Jurnal-Jules" adıyla Fransız postahanesinden her perşembe evrak paketi aldığını, Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahanedan Hulki Efendi ile Kamer Kiraathanesi'nde buluşup orada gazeteleri birkaç kişiye göndermek üzere desteleyip Hulki Efendi'ye teslim ettiğini söyler. Asker olduğu için, yakalanacak olursa kendisini yerine geçirmek için hazırladığını ifade eder. Hatta onu kendi mensup olduğu dördüncü şubeye "38"inci nefer olmak üzere kayıt ettirmiştir. Üç adam da kendisini bu cemiyete kaydetmek zorunda bırakılmıştır (s. 121). Hatta 1312'de Numûne-i Terakkî Mektebi müdürü Mehmet Nadir Bey'in ihbarı ile meydana gelen siyasî olaylar sonunda kurtulan Behzat'ın ikinci bir vaka ile artık kendisinin de gitmesi muhakkak olduğundan ona bazı tavsiyelerde bulunduğunu söyler. Cemiyetin bazı gizli evrakı kendi bahçesinde gömülüdür ve ondan başka bu yeri sadece annesi bilmektedir (s. 122). Cemiyetin İstanbul genel merkeziyle haberleşmek için annesinin aracılık edebileceğini söylediğini bildirir.

Cavit Bey çok samimî oldukları halde daha sonra aralarına soğukluk girdiğini ve dostluklarının bittiğini, bir gün kendisine Behzat'ın "Cavit ummazdım, sen de mi derece ve kadrinden daha yüksek memuriyetler

arkasından dolaşmaya başladın. Üç ay evvel maarifte iki yüz kuruş maaş almakta iken bin beş yüz kuruşa konarak birdenbire yükseldin. Sadakatine mukabil rütbe-yi sâlise ile dördüncü rütbeden mecidî nişanıyla taltif olundun. Bu lütufların elbet doğdurulmasına böyle akın akın yağdırılmasına lââyık bir hizmet ifâ ettin. Dehrin her türlü âlâm ve kahrına şüceâne göğüs germek isterken öyle sanıyorum ki bundan böyle kuş tüyünden yastıklar bile başını incitecektir. Ah, şimdi yanıldığımı anladım. Melek diye sarıldığım akrep çıktı. Hayf!” dediğini ifade eder. Halbuki eskiden iki saat birbirlerini görmeden yaşayamaz kardeşlerden iken şimdi aylarca birbirlerini görmese hatırlayamayacak bir düşmanlık içerisine atıldıklarını söyler. Sözü Haşmet, Nurettin Beyler ile birlikte oturdukları Direklerarası’ndaki kıraathanedeki güne getirir.

Reşit Paşa, artık Behzat’ın inkâr etmemesini, saklanacak sırrı kalmadığını, af dilemesini, kendisine yardım edeceğini söyler (s. 124).

Cavit Bey, daha başka cemiyetçilerin adlarını hatırlaması için gönderilir. Behzat Bey de hücrelerine yollanır. Komutanlar zincirlerle elleri ayakları bağlı Tıbbiyeli İlhami Efendi’yi de sorgularlar. Mahkeme üyeleriyle İlhami Efendi arasında şiddetli tartışmalar geçer. Birbirlerine hakaretler ederler.

Divan-ı harp üyeleri bütün mahkûmları sorgulamış, hepsi Fizan’a sürülmüştür. Bütün mahkûmların üzerlerindeki askerî ve şahsî elbiseleri alınarak tek bir kıyafet giydirilir. Hepsi yetmiş altı kişidir. İçte ve dışta bir karışıklığa meydan vermemek için işler gayet gizli yürütülmüştür. Trablusgarp yoluyla Fizan’a götürülmek için Şeref Vapuru’na nakledilmek üzere koğuşlarından çıkarılırlar (s. 145). Bütün kabile Taşkışla’daki koğuşlarından çıkarılarken hep bir ağızdan “*Elveda hayatımızı sıkan Taşkışla elveda!*” diyerek bağırırlar (27 Ağustos 313, Perşembe gecesi= 8 Eylül 1897).

Mahkûmlar gece Kabataş’a doğru sıraya geçirilmiş, silâhli askerler arasında yürütülmektedirler. Nereye götürüldüklerini, hangi suçla ve kanunun hangi maddesine göre mahkum olduklarını, neyle karşılaşacaklarını bilmemektedirler. Ailelerinin tek geçim kaynağıdır, onlar olmazsa nasıl yaşayacaklarını düşünürler. Halbuki aileleri yakında çıkacaklarını ummakta, evlerinde bayram şenlikleri yapmaktadır (s. 166-168).

Derin düşüncelerle sahile gelen ve istimbottara bindirilmeye çalışılan birinci kafiledaki mahkûmlar, küçük küçük kamaralarına inerken kabile hep bir ağızdan:

“*Elvedâ, ey ruhumuzu nefretle zinetleyen İstanbul, elvedâ! Elvedâ, ey kadr-i nâ-şinâs şehir, elvedâ! Altında hâb-ı ebedîye varmuş ervâh-ı ecdâdı,*

nankör ahlâfın ayakları altında ezdirme. Üzerinde hâkimâne, sibâ'âne zulümler icrâ eden Haccâcları yeter artık gezdirme!" (s. 170) diye bağırır.

Bu sırada iskeleden Selimiye açıklarında uzaktan ölü gözü gibi feneri sönmük yanmakta olan "Şeref Vapuru"na doğru açılmaya çalışan kalabalığa hızla yaklaşan bir atlı görünür. Mahkûmları götürmek için özel olarak görevlendirilen ve padişahın iltifatına nail olmuş Çerkes Mehmet Bey, her şeyin yolunda gittiğini düşünürken bir olay çıkmasından korkar. Atlı mabeyn-i hümayundan bir emir getirmiştir. Emirde şöyle yazılıdır:

"İşler bitti mi? Hainler İstanbul'dan çıkarılarak vapura bindirildi mi? Netice nedir; derinden gelen acı acı vaveylaların esbâbı istifsâr ediliyor. Sürgünler Taşkışla'dan çıktıktan sonra Yıldız yoluna doğru hücum emareti gösterdiler mi? Gösterdilerse hep bir ağızdan yaşasın hürriyet yaşasın vatan diye bağırıldılar mı? İsturap içerisindeyim çabuk neticeyi bildiriniz."

27 Ağustos sene 1313 gece saat 5 (8 Eylül 1897)²

Mabeyn şifre memuru: Mehmet Kâmil (s. 173)

Çerkes Mehmet Bey, yanındaki yaverlerden birisini çağırarak şu tezkereyi yazdırır:

"Saadetlü Efendim Hazretleri,

Taşkışla'dan buraya kadar sürgünler kemal-i sükûnetle geldi. Öyle etrafı sarsacak avâze-i isyân değil yek-diğerine işittirecek sadâ-ı hasbihâli bile yasak ettim. Muhâlif-i rızâ-yi âli hiçbir hâl ve hareket vâki olmadı. Endişe edecek meydanda bir şey kalmadı. Hainlerin kâffesi şu dakikada Şeref Vapuru'na doğru istimbotlarla açıldılar. Buraya kadar sükûn nasıl hükm-fermâ idiyse vapur kalkıncaya değin de aynı hâlin vâki olacağından emin bulunmalarını tebşir ediniz. Çünkü olacak oldu; gidecek gitti, kalanlar hâlecan ve korkuda bırakıldı, kıyımdanacak bir vücut kalmadı. Ben vapur kalkıncaya değin vâki olacak işlerin kâffesini tesviye ve tanzim etmek, hiçbir sızıltıya meydan vermemek üzere istimbotla gidiyorum. Ol babda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

27 Ağustos 313 gece saat 5+51 saat (8 Eylül 1897)

Yâver-i husûsî-i hazret-i şeh-r-yârî Miralay Çerkes Mehmet (s. 174)

Mektup atlıya verilir. Mahkûmların hepsi geminin; havası boğucu, kötü kokulu bir ambarına istif edilirler. Vapur 1 Eylülde (13 Eylül 1897) akşam üzeri

² Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvîmî's- Sinîn*, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Dr. Hamit Pehlivanlı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 404

Mora yarımadası sahillerine yakın geçmektedir. Artık menfâların ambarda bulunmalarına lüzum kalmamış, güverteye çıkmalarına izin verilmiştir (s. 233).

Mahkûmların aileleri ise her şeyden habersiz çocuklarının affolunacağını sanmaktadırlar. Çocuklarının af haberlerini almak üzere Taşkışla'ya giden aileler, mahkûmların sürgün edildiklerini öğrenince üzüntüden kahrolurlar (s. 190-200). Behzat Bey tutuklandıktan sonra ailesi perişan bir hale düşer. Lami'nin teyzesi bu kara haberi duyunca aklını kaybeder ve çıldırır. Ailelerin hepsi bu duruma lânet ederler.

Şeref Vapuru Trablusgarp limanına gelmiştir. Sürgünler karaya çıkartılır. İskelede hazır bekleyen askerler arasında kalacakları hapisaneyeye götürüleceklerdir. İskelede büyük bir kalabalık toplanmıştır. Mahkûmlar hep bir ağızdan:

“Merhaba ey vatanımızın metrûk parçası, merhaba ey ahrâr-ı milîmizin, ervâh-ı güzînimizin kıymetli mezrâi, merhaba ey eski Osmanlıların şanlı cevelân-gâhı mukaddes Trablus!... Aç kucağını ey koca Trablusgarp aç ki, bugün sen bize ana, hem baba, hem de mecrâ-yı ademsin. Sen bizce muhteremsin çünkü vatanımızın bir parçasısın. Hainlerce makhûrsun çünkü onların enzâr-ı hursını doyuramaz metrûk mahsûlsüz bir çölsün.” diye bağırırlar (s. 267-268).

Biraz sonra menfîler karaya gülererek, sıçrayarak ayak basar; merdâne nazarlarla etrafı süzerler; hepsi çıktıktan sonra ikişer olarak askerinin ortasından kusârın kemerli bodrumuna doğru yürümeye başlarlar (s. 269). Askerler arasında menfîlerin birer vatan haini oldukları, Ermenilerle işbirliği yaptıkları konuşulmaktadır:

“Kıyafetleri hep bir; kimisi Ermeni olmuş; kimisi de Ermenilerle bir olmuş.”

Bunu işiten menfîlerin gözleri sulanır. Behzat ile Ruhi:

“Siz de söyleyin ey askerler! Her gün işittiğimiz bu bühtânları siz de söyleyin. Siz de bizi sihâm-ı cehlinizle öldürün de bir an evvel vatanımıza Haccâclarla beraber kasd eyleyin.” (s. 270)

Menfîler büyük bir dikkatle kalacakları yere sevk edilirler. Buraya Fizan'a gitmek amacıyla getirilmişlerdir. Bir aydır mahpustadırlar. Ne olacaklarını bilmemektedirler. Lami için arkadaşı Suphi'den bir mektup gelmiştir. Behzat Bey onu Lami Bey'e vermeye çekinir. Arkadaşlarına mektubu okutur. Mektupta Lami'nin teyzesinin Taşkışla'dan sürgüne gönderildiklerini öğrenince çıldırdığı yazmaktadır (s. 303).

Görevlilerden Hayri Bey, Mustafa Bey, Dişlek Hasan, Yüzbaşı Yaşar Efendi mahkûmları görmeye gelirler. Mustafa Bey, onların buraya dinsizlikle itham edildikleri için sürgün edildiklerini, bu suçlamalardan kurtulmaları için bu suçlamaları yalanlayan dilekçe yazıp affedilmelerini istemelerini söyler. Vali de kendilerinden padişahın affedilmelerini isteyen bir mektup istemektedir. Mahkûmlar padişahın gelecek hiçbir lûtfu istemediklerini beyan ederler ve böyle bir mektup yazmayacaklarını ifade ederler. Yüzbaşı Yaşar Efendi menfilere çok üzölmüştür. Hayri Bey de gördükleri karşısında yumuşamıştır. Mustafa Bey, "*Ne bileyim, kendi faydalarını düşünmemek için inat etmişler. Bunlar millet millet diye bağrışıyor; millet derin uykuya dalmış, arkalarından 'Vatan hâini dinsizler' zemzemesiyle lânet ve nefret yağdırıyor.*" diye onlara acır (s. 319).

Behzat Bey'e de bir mektup gelmiştir. Mektup İstanbul'dan ve arkadaşları Haşmet'tendir. Mektup 29 Eylül 1313'te (11 Ekim 1897) yazılmıştır.

Mektupta Behzat'ın hürriyet için hayatını feda ediş, kahramanlığı takdir edildikten sonra ailesinin durumu anlatılır: "... Sen yalnız ikbalden değil, bir müşfik anneden, bir hayat arkadaşından, bir masum biraderden de yoksun kaldın. Yalnız ailen sönmedi, namus ve iffetine de silinmez bir leke sürüldü... Evet, millet için ölen Behzat'ım; namusuna bugün milletin hayatını soyan sarayın en makbul bendelerinden olan iki fert-i millet, iki şahs-ı bed-tıynet el uzatmıştır... Bilmem hatırına geliyor mu? Evinizi basan, geceleyin musîbet-i nagehânî gibi hayat-ı mes'ûdenizi ihlâl etmeye gelen yâverân arasında genç, yakışıklı Nusret Bey isminde bir delikanlı varmış. Zevceniz Leman Hanıma bu düşman-ı ismet olan Nusret taaşşuk etmiş. O gece pençe-i istibdâtlarında titrediğın, zalemeye karşı yerlere serilmiş mâder ve zevcenî müdâfaaya çalıştığın sıralarda bu yâver-i şeytânet-meşrep ırzına çeşm-i hıyânetle bakıyormuş (s. 336). Şeref Vapuru'nun İstanbul'dan hareket ettiğinin üçüncü gecesi Cavit'le, evvelce beyinlerinde verdikleri karar vechile, buluşmuşlar; nısfü'l-leyden sonra ailenin yeis ve gırîvle bir mâtem-gedeye çevirdiği beytü'l-hüznüne evrâk arayacağız diye girmişler. Sen Cavit'e: "Bahçede bir gizli teneke kutu vardır, onda cemiyete ait evrâk bulunuyor, yerini vâlidem bilir." demiş mi idin? Kutuyu çıkartmak için zavallı kadını tazyîk ederler; gözü önünde namûslu, iffetli zevcene izhâr-ı aşk ile iğfâline çalışırlarken vâliden hem yâveri, hem de Cavit'i güzelce tekdîr, tevbih ve hatta: "Nâmûs için ölünür, verilmez. Elimizden oğlumuzu aldınız, şimdi hangi vicdânla nâmûsumuza dokunmaya cesâret edebiliyorsunuz. Yıkılın alçaklar, evimizden yıkılın. Biz nâmûs ve iffet satmayız, terbiye ve edep veririz. Yetişin komşular! Pâdişâh me'mûrları ismetimizi çalmak, nâmûsumuzu büsbütün mahv etmek için geceleyin haydut gibi evimize girdiler. İmdat ey efrâd-ı millet imdât. Ki oğulsuz kalmış bir anaya,

kocasız bir zevceye, hâmisiz bir aileye herkes uyurken cânîler musallat olmuş! Hâlimize acıyın ey ashâb-ı merhamet! Hâmisiziz!” diye(s. 337) bağırmiş.”

Behzat Bey, kendisini büsbütün zapt edemeyerek ağlarken “ Zavallı kadın; kahraman vâlideciğim!” diye gözyaşı dökerek okumaya devam eder:

Kardeşim Behzat’ım,

“O gece öylece geçmiş. Bu iki şahs-ı leîm korkularından kaçmış. Fakat levha-yı râkik asıl bundan sonra arz-ı çehre-i te’sîr eyler. Gece nâmûs için kadınlığıyla cihânı bile titretmek isteyen vâliden, ertesi gün ferzend-i mahkûmenin şerîk-i cinayeti olmak, me’mûrîn-i hükûmeti tehdîd etmek töhmetiyle mehter-hâneye nakl edilmiş; Cemal de Zeytinburnu Fırkası’na gönderilmiş. Ortada nâmûsla beraber zâyi’ olan zevcen Leman’dır. Merak etme, onun da yerini öğrenir; çok sürmez ihvân-ı hamiyetle el altından intikâmını alırım. Bâkî mertçesine ağla; zindân-ı mesâibinde, hak ve intikâmınızı şiddetle ta’kîb eden kardeşlerin de bulunduğunu unutma. Sıyânet-i Hakk’a emânet ol sevgili Behzâd’ım.” Kardeşim Haşmet” (s. 338)

Behzâd, kendini tesellî etmeye çalışan arkadaşlarına mektubu okumaları için verir. Ancak kendi mektubu yerine yanlışlıkla koynunda sakladığı Lami’nin mektubunu verir. Lami kendisine gelen mektubu okur. “Nefret şu garîb insaniyete!” der ve arkadaşlarının kucacağına yığılır (s. 342).

Vali Namık Paşa:

Yazar, onun şahsında devrin üst derecedeki görevlilerini eleştirmektedir. Trablusgarp’a vali olan Namık Paşa da tam bir riyakârdır. Menfaatini nasıl sağlayacağını kendi kendine yaptığı konuşması ile şöyle anlatır:

“Vaktiyle Trablus’un hâkim-i müstebidi olan Kırmâni-zâde Yusuf Paşa ile servet ve sâmanda rekâbet edecek dereceyi bulmadan buradan ayrılmak olmaz. Bu emelime muvaffak olabilmek için şeni’ olsun, girye olsun ne ki lâzımsa nâm-ı hilâfeti ortaya sürerek şan ve şeref-i İslâmiyet’i alet ederek yapacağım; memurîn-i hükûmeti şahs-ı mukaddes tanıyan şu (274) ahâlinin gözü açılmadan ne ki ellerinden alınacaksa birer hile-i şer’i ile gasp edeceğim. Sa’dinin: “Dürûg-ı maslahat-âmizbe ez rast fitne-engiz.” sözünü hatt-ı hareket ittihâz eyleyerek bize karşı ağız açmayı en büyük günah bilen efrâd-ı millete karşı kerâmet sûretinden görüneceğim. Her şeyi hatta ırz ve iffetlerini bile sessizce dest-i igtisâbıma geçireceğim. Gündüz zühd ve takva elimde bir sermâye-i ticârettir. Gece kâşanemde peri ve gulmânlarla zevk ve sefâ keyfimce bir âlem-i behiştir. Vatan bâziçe-i düşmen olmuş; millet duçâr-ı girîve-i inkırâz

edilmiş; geceleri bütün efrâd-ı ümmet derd-i cû' ile nalân imiş; benim neme lâzım?! Dilediğim gibi hükmedebilmek için elimde fermânım var. Mansûbâtımdan büyük bir kısmını mabeyne takdim etmek şartıyla imtiyâz-ı fevkalâde sâhibiyim. İrâde-i hükûmet vechile ifâ-yı muâmele ettiğime kâniim. Nazar-ı hükûmetteki derece ve kadriime yeni gelen vezâret menşûru şâhittir.

Keşke bilmeseydim. İnsan ne kadar da hamiyetsiz olsa hiss-i meâli tüylerini ürpertiyor. Kânûnî Sultân Süleymân asrında bir Turgut Reîs şu vilâyeti memâlik-i Osmâniye'ye ilhâk için (275) denizlerle, kayalarla, insanlarla pençeleşmiş; maksadına mertlik sayesinde mazhar olmuş; bu uğurda "paşalık" ünvanını alabilmiş. Bugün türbesi milletdaşlarımızın değil, şecaât-i Osmâniyemizin meftûnu olan ecnebilerin bile ziyâretgâhıdır. Ben ise o zamandan beri hâl-i harâbîsi arttırılmış bir ülkeyi büsbütün harâbe-zâra çevirmek için Cengiz'in hâtırâtına baktım. Öylece iş yaptım da vezir oldum. Kabâhat bende değil, baştadır. Kânûnî Sultân Süleymân'a Turgutlar, Hayrettinler lâzım imiş, çünkü o şehriyâr, mülkte, millette feyz ve kemâl istermiş. Şimdi ise Nâmıklar iş görüyor, çünkü bu zaman mülkte, millette zül ve idbâr görmek dileniyor. (Bu sırada yüzünü "duâü's-sultân-ı sebepü'l-gufrân" levhasına çevirir.)

İşte benim kıble-gâhım budur. Mertçesine ölmekle vezîr ve saîd olacağıma perestîş-gâhım olan şu levha ile, velev ki alçakçasına olsun. Zengin mes'ud olurum." (s. 276)

Namık Paşa, menfler için emredilen iki kat yazlık elbiseyi bile onlara çok görmektedir. Kendilerine verilen bu lûtuflar için minnet duymaları ve sözle ikrâr etmelerini ister. Mustafa Bey'e de rol yapmaktadır. Padişah için muhabbetten ağladığını söyler ama aslında yalandır. Kendi kendine şöyle konuşur:

"Menfler için şiddetli şiddetli emirler verdim. Mustafa Bey'e karşı rolümü iyi oynadım. Pâdişâhım için fart-ı mahabbetten ağlıyormuşum. Muhabbet ikbâldeyken belli olmaz. Bir darbe-i şâhi ile menkûb olursam, ağlayıp ağlamayacağımı o zaman seyretsinler. Pâdişâha itâat hâtırına bile gelmez. Beni bu derece tabasbusa alıştırın hırs ve tama'mdır. Şu menhûs hırs ve tama' değil mi ki keyfî bana hükümetin için binlerce hânümân söndürttü (283); vicdanımı, kalbimi koparıp insaniyetten beni teb'îd etti. Nâmûs ve imânımı çiğnedim, bir gecelik haz için yüzlerce iffet ve ismete el uzattım.

Artık yolumdan dönemem. Madem ki mesâviye kapıldım, bu tarîkte nihâyete kadar yürümeli, hiçbir levha-i ismetten ürkmemeliyim. Hedefim ikbâl, emelim servet ve celâldir.

Keyfim için zengîn ve fakîr tanımam, yakarım. Nefsim için kâşâne veya mezbele ayırmam, temelden yıkarım. Zindandakini üzer; beytü'l-hüznünde nâmûsuyla yaşayanı ezer, serhadd-i edebi bozar, gâye-i fazâhate dek kahraman-âne koşar, giderim.” (s. 284)

Halkın malını gasp eden, dulların şehit kocasından kalmış maaşını vermeyen, açız diye haklarını arayan Trablusgarplılara Namık Paşa büyük işkenceler yapmaktadır. Makamına gelenleri kabul etmez, çavuşuna “Şimdi mazûr görsünler, çok meşgûlüm, mühim maslahatlarla yorgun düştüm. Hukuk-ı ibâd, vazîfe-i zimmetimizdir. Söyle ki artık işleri olmuş demektir.” (s. 286) diye göndertir. Tekrar gelirlerse yine bir bahane bulur. “Millete acırsam, musîbet-zedelerle beraber ben de ağlırsam yalnız makâmım değil şevket ve ikbâlîm, ihtîşâm ve dârâtım mâil-i zevâl olur (kaybolur). Çünkü hükûmetimiz millete acıyanların en büyük düşmanıdır.” diye düşünür (s. 286).

Trablusgarp Valisi Namık Paşa, devrin yöneticilerini temsil eden kişi olarak çok alçak, bencil, düzenbaz, sahtekâr, rüşvetçi, gaspçı, işe yaramaz bir adam olarak tanıtılmıştır. Yazar onun şahsında devrin yöneticilerine karşı bütün nefretini gösteren bir portre çizmiştir.

Lami Efendi de mektepli, genç bir zabittir. Vatani için canını fedaya hazırdır. Behzat Bey'e göre daha sakın bir karakterdir. Oyunun başından itibaren dengeli ve sakın bir görünüme sahip olan Lami Efendi, teyzesinin çıldırdığını haber veren mektubu aldığı anda küçük bir buhran geçirerek coşkunun davranışlar sergilemiştir.

Şeyh Sarım Efendi, adından da anlaşıldığı gibi bir tekke şeyhidir. Elli yaşlarında nurâni bir zattır.

Cavit Bey, okuldaki eğitimini tamamlamadan çıkmış olmasına rağmen genç yaşında iyi bir mevkie ve iyi bir maaşa sahiptir. Önce kendisini Behzat'ın yakın arkadaşı olarak göstermiş, daha sonra ikbal için Behzat'ı ihbar etmiştir. Eserin sonunda anlıyoruz ki Behzat'ın evinin basıldığı akşam Behzat'ın karısı Leman'a göz koyan Nusret ile Behzat'ın evine baskın yapmış, ancak Behzat'ın annesinin feryatlarıyla emellerine ulaşamamışlardır. Daha sonra Fatma Hanım'ın oğlunun suç ortağı olduğunu söyleyerek tutuklanmasına sebep olmuş ve intikamını almıştır.

İlhami Efendi, genç bir zabıt olup Behzat'ın hapisanedeki arkadaşlarındandır.

Çerkes Mehmet Bey, Taşkısla'daki suratı asık, mazisi çirkin bir miralaydır. Mahkûmları sorguya çeker.

Fatma Hanım, Behzat Bey'in annesidir. Kocasını kaybetmiş, fedakâr bir kadındır. Suç ortağı suçlamasıyla mehterhaneye nakledilmiştir (s. 338).

Leman Hanım, Behzat Bey'in karısıdır. Duygusal, güzel, zayıf yapılı bir bayandır. Nusret ile Cavit namusuna göz dikmişlerdir. Cemal ve Fatma Hanım evden götürülünce kaybolmuştur.

Cemal, Behzat Bey'in sekiz yaşındaki kardeşidir. Babası ölürken onu ağabeyi Behzat'a emanet etmiştir. Ağabeyi okutacaktır ama mümkün olmamıştır. Cavit Bey onu Zeytinburnu Fırkası'na gönderir.

Eserde adı geçen diğer kahramanlar ise şunlardır: Haşmet Bey, Harbi, Seyfi, Nurettin Bey, Şinasi, Nuri, Ruhi, Reşit Paşa, Tayyar Paşa, Behçet Bey, Faik Bey, Şakir Efendi, Haşim Bey, Bekir Bey, Nusret Bey, Hacı Mehmet Bey, Memduh Bey, Mehmet Ağa, Mustafa Bey, Nuriye Hanım, Ayşe Hanım, Tahsin Bey, Mahmut Bey, Yaşar Efendi, Dişlek Hasan, Tosun ve Osman Ağalar.

Zaman Ve Mekân:

Yazar eserin başına koyduğu "Mukaddime"de, "Eserin birinci perdesini Trablusgarp zindanında, ikinci ve üçüncü perdelerini Milâdî 1900'de Paris'te, dördüncü ve beşinci perdelerini ise yine aynı senede doğduğum yer olan Silistre'de yazmışım." ifadesini koymuştur (s. 3). Eserdeki vak'a zamanı, yazıldığı dönemle paralellik göstermektedir.

Birinci perdede birinci sahne, bir bahar günü ve bayramın üçüne rastlar. Behzat Bey, arkadaşlarıyla Direklerarası'nda bir kahvede oturmaktadırlar. İkinci sahnede Behzat Bey, Bayezit taraflarında bulunan ufak bir evin kütüphane bulunan küçük bir odasındadır. Vakit, birinci sahnedeki günün gecesi olabilir. Çünkü eşi Leman Hanım "Acaba bugün ağzınızdan padişah aleyhinde bir söz mü çıktı?"(s. 32) diye sorar.

İkinci perde birinci sahne, Taşkışla'da büyük bir koğuşun iki tarafında ancak birer adam sığabilir dolaplar görülür ki her ikisinin önünde ellerindeki martini tüfeklerine kasatura takmış birer nöbetçi durmaktadır (s. 71). Buraya üç aydır mahpuslar getirilmektedir. Çünkü nöbetçi Durmuş, üç aydır nöbetin daha kötü olduğunu söyler (s. 72). İkinci sahnede mekân, Taşkışla'nın büyük salonunda keyfi olarak kurulan divan-ı harbin toplandığı yuvarlak masayı ve heyeti göstermektedir. Mahkeme heyeti burada iki buçuk aydır sorgulama yapmaktadır (s. 89). Şeyh Sarım Efendi, Behzat Bey ve İlhami Beyler mahkeme edilirler.

Üçüncü perde, birinci sahnede mekân yine Taşkışla'dır. Trablusgarp yoluyla Fizan'a sürgüne gönderilen mahkûmlar koğuşun kapısındadırlar. Aradan ne kadar süre geçtiği bilinmemekle beraber iki perde arası yaklaşık beş-on gün kadardır. Vakit 27 Ağustos 1313, Perşembe gecesini gösterir. (8 Eylül 1897) İkinci sahnede zaman aynı günün gecesidir. Birinci kafiye Kabataş'a

doğru yaklaşmaktadır. Karanlıklar içerisinde Üsküdar ve İstanbul'un sönük ışıkları, İstanbul Feneri, Kız Kulesi görünmekte, denizin şiddetli dalgalarının sesi işitilmektedir (s. 157-158). Üçüncü sahnede Taşkışla'nın nizamiye kapısı görünür. Meydanda mahkûm yakınları kışlanın pencerelerine doğru bakmakta, yakınlarıyla görüşmek için sabırsızlanmaktadırlar. Halbuki mahkûmlar sürgüne gönderilmek üzere vapura bindirilmiş, İstanbul'dan uzaklaştırılmışlardır. Zaman, 27 Ağustos sabahıdır (s. 177).³

Dördüncü perde, Şeref Vapuru'nun ambarını gösterir. Şeref Vapuru Marmara'da, Çanakkale yakınlarından geçmektedir. Güneş batmak üzeredir. Denizde dalga yoktur. Ambarı kesif bir duman bürümü, etrafı kötü bir koku sarmıştır. Mefiler birbiri üstüne istif edilmiştir. Merdiven dibinde pis bir fiçı su ile doldurulmuş, boğucu pis havanın tasfiyesi için ambar ağzından her tarafı delik deşik bir boru aşağıya doğru meyilli uzatılmış, yukarıda ambar ağzına dört silâhlı nöbetçi konmuştur. Ambarda kuru tahtalar üzerine atılmış şilteler üzerinde kümeler teşkil eden sürgünleri bir derin hüznün kaplamış, herkes şu buhranlı halin nasıl neticeleneceğini düşünmektedir (s. 201-202).

Dördünce perde, ikinci sahnesinde zaman eylülün birinci gecesinin akşam üzeridir (13 Eylül 1897). Vapur, Mora yarımadası sahillerine yakın geçmektedir. Güzel, mehtaplı bir hava vardır. Mefilerin ambarda bulunmalarına gerek kalmadığı düşünülerek güverteye çıkmalarına izin verilmiştir (s. 233). Üçüncü sahnede Şeref Vapuru, Trablusgarp limanındadır. Mefiler karaya çıkarılmaktadır. Sahnenin arka taraflarında iki büyük yük kayığı gelmekte, dört çifte bir sandal da onların yakınlarından ok gibi kayıp süratle tersane iskelesine doğru ilerlemektedir. İskelenin iki yakası süngülerini tüfeklerine takmış, fişeklerini boyunlarına asmış askerlerle çevrilmiş olup, halk da toplanmıştır. Gündüzdür ama kesin tarih belirtilmemiştir (s. 260).

Beşinci perde, dip tarafı denize nazır, mükellef, büyük bir odayı gösterir. Orta yerde yeşil örtülü bir masa; üzerinde muntazam surette tertip edilmiş evrak ile bazı kitaplar ve çok nakışlı, ziynetli iki kıymetdâr yazı takımı; deniz cihetinde ipekli, etekli, saçaklı büyük bir koltuk; yan taraflarda odanın debdebesiyle mütenasip diğer koltuk ve sandalyeler dizilmiş; zemin büyük ve emsaline ender tesadüf olunur halılarla tefriş olunmuş; deniz tarafında duvarın tam ortasına "Padişahım çok yaşa" ve iki tarafında birbirine bakan "Duâü's-sultân-ı sebepü'l-gufrân" levhaları asılmıştır (s. 272). Gündüzdür. Ancak Trablusgarp'a mahkûmlar geleli epey olmuştur. (Namık Paşa, Mustafa Paşa'ya: "Epeydir teşrif etmiyorsunuz." diye konuşur (s. 277).

³ Takvimü's-Sinîn'de 27 Ağustos 1313, "8 Eylül 1897, Çarşamba" gününe tekabül ettirildiği halde yazar bu günü "Perşembe" olarak işaret etmiştir.

İkinci sahne, Trablusgarp askerî kusârının deniz tarafında bir koğuşunu göstermektedir. "Meydanda kasvet-engiz görünen orta kemer, denize demir parmaklıklı bir pencere ile nazır. İki cihette yataklar, perakende eşya mevcut. Kemerin hemen her noktası rutubetten nem-nâk, küflenmiş bir hâldedir. Açık olan pencereden serin serin rüzgâr esmekte, ortalık derin bir sükûtta bulunmaktadır." Zaman gündüz olup, menfîlerin buraya getirilmesinden bir ay geçmiştir. Yani tarih aşağı yukarı ekim ortalarıdır (s. 287-288).

Yazar eserini 10 Kanun-ı evvel 1900 (23 Aralık)'de bitirmiştir (s. 342). Eserin tamamı 1900'de yazılmıştır. Zamanda geri dönüşler gönderilen mektuplarla verilmiştir. Mahkûmların Taşkışla hapishanesinde ne kadar süre kaldıkları belli değildir fakat sürgün edilmek üzere gemiye bindirildikleri tarih "27 Ağustos 1313 gece saat 5" (s. 173) olarak verilmiştir. Mahkûmların sürgün edildikleri Trablusgarp'ta ne kadar kaldıkları da belli değildir.

İstanbul'da başlayan *olaylar*, Trablusgarp'ta son bulur. Eserde iki ana mekân vardır; biri İstanbul biri de Trablusgarp'tır. Bunlar dışında eserde adı geçen diğer mekânlar: Direklerarası'nda bir kıraathane, Şeyh Sarım Efendi'nin tekkesi, Kadıköy, Fenerbahçe, Behzat Bey'in evi, Tesalya, Girit, Taşkışla Askeri Birliği, Kengürü (Çankırı), Sapanca, Namık Paşa'nın valilik makamı ve Fizan.

Yazar perde ve sahnelerde geçen mekânları gerçekçi diyebileceğimiz bir şekilde tasvir ile dekora önem vermiştir.

Yazar, "*Fâcianın Mekân ve Zamanı*" (s. 5-12) başlığı altında verdiği bilgilerde sosyal zamana da değinir. Eserin vak'asının İstanbul'da meydana geldiğini, istibdat altında ezile ezile kötürüm haline gelen Osmanlı milletinin ve bir harabe haline gelen vatanın durumunu gören vatanın gençlerine lââyık görülen sürgün, işkence ile akla hayale gelmeyen zulümlerden bahsedeceğini söyler. Sözleri özetle şöyledir: "Memleketin gelecekte mutluluğunu temin etmek isteyenlere yalan söyleyemeyiz. Herkesin vatana karşı lâkayt bulunduğu bir zamanda, bizi Trablusgarp'a sürükleyen bu hakikatten üzüntü duymayalım. Çünkü çiçeklerin en lâtifi gül goncası bile dikenlerle çevrilmiştir. Bize yapılan bütün bu eziyetleri kaderin bir cilvesi olarak görmeliyiz." Eserin yazıldığı yıllarda Osmanlının durumunu da anlatan yazar, devrin siyasî, tarihî, toplumsal şartlarını da şöyle dile getirir: "Girit eşkıyaların elinde yanmaktadır. İslâm halkının Allah'tan başka koruyucusu kalmamıştır. Küçücük çocuklardan iskelet haline gelmiş ihtiyarlarına kadar herkes kurşunlarla mahvedilmektedir. Nefret saçan hançerlerin altında ismet ve iffet kanları seller gibi akmaktadır. Tesalya'da Yunan ve Osmanlı askerleri arasında müthiş bir harp olmaktadır. Anadolu ve Rumeli kahramanları tasvir olunmaz bir istek ve heyecanla sınırlara doğru koşarken, bunca savaş, bunca dökülen kanlar meşru olmayan bir hevese

feda ediliyor. Milletın hayatına, milletimizin düşmanlarından daha fazla susayan, insanlık hislerini mahveden bir mucit (s. 7), kahramanlarımızın zaferini kendi keyfi, kendi ikbali kendi hayat ve bekası için fazlasıyla Girit ile birlikte mağlup olan düşmana hediye ediyordu. Yine iki asırdır hayatını yüzlerce tehlikeden kurtaran, kargaşalıklar içinde aksayarak da olsa gelen hükümetimizin başına belâ kesilmiş bir istibdâdın kahreden eli, vatani düşman ayakları altında değil, ama kendi memurlarının kendi adamlarının zâlim pençeleri ile perişan etmek istiyor. Vatan topraklarının kanlı köşelerine pek uzaktan seyirci olmayan evlâtlarına tarih sayfalarında rastlanmayacak zulüm ve cefâyı tatbikten çekinmiyordu. Yine ülkenin doğusundan İstanbul'a gelen isyan kokularından burnumuz (s. 9); kıyameti andıran ihtilâl gürültülerinden kulaklarımız tahrîş olmakta, gözlerimiz yaşlarla dolmaktaydı. Vatan evlâtları büyük bir hamiyetle ortaya atılmışlar, ancak keyfine düşkün insanların mağlubu olarak hayatlarının en tatlı günlerini görmeden esaret içinde yaşamaya zorlanmışlardır. Ortaçağ milletlerinin Engizisyon zindanlarını cennet mevkide bırakacak Yıldız'ın zeminindeki mağaraları, zaptiyenin güneş ışığı geçirmeyen hiçbir deliği olmayan locaları, merkez kumandanlığının polisleriyle tersanenin cami altı zindanları mezar olmak üzere hazırlanmış birer işkencehâne oluyordu. Vatanın yiğitleri, evlâtlarını, ailesini aç ve ilâçsız yetim bırakarak Teselya'da aslanlar gibi can verirken biz Taşkışla'nın dolaplarında temmuz-ağustosun o boğucu sıcakta haşereler arasında kavruluyorduk. Şeytanın bile o kadar kötü işlerden utanacağı ıstıraplar içinde koştuktan sonra, Şeref Vapuru'nun sahilden sahile hayvan (s.10) taşımaya mahsus ambarına Osmanlıya fazla gelen cisimlerimiz tıkmış idi. O ambara koku alma duygusuna sahip insanlar iğrenerek bakmaktan, yüce hisler taşıyan fikirler ayıplayıp nefret etmekten çekinmezler. Bu harâb mülkü Avrupa'nın şehirlerine benzetmek, cehâlet içinde yuvarlanan milletimizi cihânın irfân ve faziletlerinden yararlandırmaya azmetmiş bizim gibi gençler, bir gaddarın pençesi tarafından merhametsizcesine ve alçakçasına atılıvermişti. İşte sürgün meselesi zamanları, vak'amızın cereyan ettiği dakikalardır. Ancak bütün bunları yeterince ifade edemeyeceğim." (s. 11-12)

Behzat Bey de yaşadığı devrin olaylarını Cavit Bey'in kendilerini eğlenceye davet etmesi üzerine şu sözlerle anlatır: "Kağıthane'de bugün kıyamet kopuyormuş. Fakat İstanbul'un her mahallesinde matem tutan aileleri, mülk-i Osmanî'nin her yerinde akan kanlı yaşları düşünürsek az sonra vatanımızda kopacak vâveylâları işitmek için kulaklarımızı nasıl tıkayacağız? Daha dün, feci bir manzarayı görmekle akıl ve fikrim alt üst oldu.

Komşularımızdan birisinin mekteb-i tıbbiyedeki müstaid ve zeki oğlunu tevkîf etmişler. Ne olduğu, nereye gittiği ma'lûm değil. Benim gözüme çarpan bu sahne-i ciger-dûzi ihtimâl herkes her gün görüyor. Görüyor da yine benim

neme lâzım! Demekten kimse utanmıyor. Evet! Neme gerek; Yunan ile askerimiz harb ediyor. Efrâd-ı milletle pâdişâh kavga ediyor; hâriçten düşmanlarımız, dâhilden pâdişâhlarımız, paşalarımız vatanı harâb, milleti dûçâr-ı azâb ediyor. Bu belâlara tahammül mümkün olur mu? Tâkat-ı beşer mesâib-i dehre bir hadde kadar dayanabilir. Hadd-i taaddi tâkatimizi geçtikten sonra sâkit, mütehayyir bakarsak neme gerek; demekle insanlar sırasına dizilmekten korkmayacak mıyız?" (s. 22)

Behzat'ın arkadaşı Nurettin Bey, Behzat'ın bu kadar açık konuşması karşısında onu "Susmasanız bile bu düşüncelerinizi her yerde, önünüze her gelene açmayın!" diye etrafta habercilerin dolaştığını ima eder ve Taşkılla'daki sıkıyönetimin harp divanında olanları, aile reisleri tutuklanan ailelerin perişan aç susuz kaldıklarını anlatır (s. 30).

Eserde devlet görevlisi polisler, zabıtlar, yöneticiler de eleştirilmektedir. Evler sık sık baskına uğramakta, kadınlar, yaşlılar, çocuklara türlü işkenceler yapılmaktadır. Behzat Bey'in kahve nutkundan sonra evini basan askerler evi arar, yasaklı yayın bulmaya çalışırlar. Behzat birkaç yazıyı getirip teslim eder ve "Hepsini alınız, kitaplarımızı çuvallarınıza, mallarımızı hazinelerinize, canlarımızı canavar inlerinize koyunuz!" (s. 37) diye söylenir. Bunun üzerine ona kızan Zabıt Nusret Bey, "Her sözünüzden pâdişâh hâini, her hâlinizden hilâfet düşmanı olduğunuz nümâyandır. Bu dakikadan itibâren pençe-i adâlet-i şâhâneye düşmüş zebûn bir esîrsiniz. Âleme akıl vermeye, hâlifenin sâdik memûrlarını tahkîr etmeye hakkınız yoktur. Siz pâdişâhın nânkör bir bendesisiniz. Üzerinize bu üniformalı libâsı giydiren sizi nân ve nimetiyle besleyen şehîr-yâr amîm-ül ihsân efendimize itâle-yi lisân etmekten utanın!" der (s. 37). Tartışma uzar. Evdeki kadınların göğsü, sırtı, saçlarının aralarına varıncaya kadar her yer didik didik etmelerini söyleyen Haşim Beye göre pâdişâha asi evlat yetiştiren validelere böyle muamele edilecektir (s. 41).

Trablusgarp valisinin şahsında devrin yöneticileri zalim, iki yüzlü, sahtekâr ve acımasız olarak verilirken, o günün meşhur sürgün yeri olan Fizan da mahkûmları Trablusgarp'a götürmekle görevli Miralay Mustafa Bey ile Binbaşî Mehmet Bey'in Şeref Vapuru'ndaki konuşmalarından tanıtılır. Fizan, bir mutasarrıflık merkezi olup orada asâkir-i şâhane bulunmaktadır ve Trablus'tan en aşağı otuz günlük uzaklıkta bulunmaktadır (s. 236-237).

Yazıldığı dönem için olayların geçtiği mekânları (Vapur'un Mora yarımadası ve Çanakkale açıklarındaki bütün çevreyi gören güvertesi, mahkûmların Trablusgarp limanında indirilirken arkadan gelen kayıkların hareketi vb.) dekore etmek zor olduğundan eser *sahne tekniği açısından oynanmaya müsait değildir*. Metin, bir tiyatro eseri için de oldukça uzun sayılır.

Eserin dili, devrin genel özelliğine uyduğundan oldukça ağırdır. Yabancı kelimelerin ve tamlamaların fazlalığı günümüzde eserin anlaşılmasını oldukça zorlaştırmaktadır. Diyaloglar oldukça uzundur. Her bir kahraman neredeyse nutuk söyler gibi uzun uzun açıklamalara girmektedir. Eser dil bakımından oynanmaya müsait değildir.

Silistrelî Mustafa Hamdi bu eseri halka güzel bir tiyatro eseri sunmak için değil, devrin ağır havasını tenkit etmek amacıyla sürgünde, sürgün psikolojisiyle yazmıştır. Ancak bu psikoloji içerisinde yazarın tam olarak realist davranması beklenemez ki Vali Namık Paşa'nın tasvirinde bunu çok açık görüyoruz.

SONUÇ

Silistrelî Mustafa Hamdi'nin *Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları* adlı eseri, tiyatro tarihimiz açısından çok önemli olmasa da, II. Abdülhamit döneminin siyasî ve toplumsal olaylarına değinmesi bakımından devrine ışık tutan bir belgeseldir. Eser, yazarının İstanbul'da başlayıp Trablusgarp'ta devam eden sürgün hayatını anlatır. Ancak bu şahsî olayın dışında Tesalya Harbi, İstanbul ve Anadolu'daki olaylar, doğudaki ayaklanmalar, jurnaller, baskınlar, Abdülhamit'in ayaklanma olacak kuşkusu, pek çok genç aydının sürgüne gönderilmeleri, hapishanelerin siyasî tutuklularla dolu olması, mevki ve makam sahibi kişilerin ehliyetsizliği, siyasî gizli cemiyetler, mahkûmların o günkü sürgün yeri Fizan, yöneticilerin memleket meselelerine karşı duyarsızlıkları vb. konulara da temas edilmektedir.

Eserin şahıs kadrosu oldukça kabarık olup figüranların dışında bu sayı otuz dokuzdur. Bu eserde yazar kendi adını kullanmamıştır. Ana kahraman Behzat'tır.

Eserdeki vak'a zamanı, yazıldığı dönemle paralellik göstermektedir.

İstanbul'da başlayan olaylar, Trablusgarp'ta son bulur. Eserde iki ana mekân vardır; biri İstanbul, biri de Trablusgarp'tır. Yazar perde ve sahnelerde geçen mekânları gerçekçi diyebileceğimiz bir şekilde tasvir ile dekora önem vermiştir.

Eserin dili, oldukça ağırdır. Yabancı kelimelerin ve tamlamaların fazlalığı günümüzde eserin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Diyaloglar oldukça uzundur. Eser dil bakımından oynanmaya müsait değildir. Yazar Silistrelî Mustafa Hamdi, eserini okunmak için yazdığını açıkça ifade etmiştir.

Silistrelî Mustafa Hamdi'nin bu eseri, II. Meşrutiyet döneminde yine yazarının kendi sürgün hayatını konu aldığı İhsan Adlî'nin *Hürriyet*

*Kurbanları*⁴ adlı eserine benzemektedir. *Hürriyet Kurbanları* oynanmak için yazılmış olmasına rağmen, dili Silistrelî Mustafa Hamdî'nin eseri kadar ağırdır. İki eserde de ana kahramanlar kendilerini 'hürriyet kurbanı' diye adlandırmışlardır. *Hürriyet Kurbanları*'nda yazar İhsan Adlî, hem II. Abdülhamit hem de İttihat ve Terakkiciler tarafından sürgüne gönderilmiş olup bu eserinde sadece İttihatçılar tarafından kendisine yapılan zulümleri anlatmıştır. Asıl kahraman yazarın kendisi, İhsan Adlî'dir. Bu eserde kahramanların tamamına yakını gerçek hayattan alınmıştır. *Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*, yazarı Silistrelî Mustafa Hamdî'nin II. Abdülhamit dönemindeki sürgün hayatını anlatmıştır. Yazar kendi adını eserde kullanmamıştır. Her iki eserde de ana kahramanların Ermenilerle işbirliği yaptığı suçlaması vardır. *Hürriyet Kurbanları*'nda Talat Paşa'nın intikamı suçlamalarda ağır basarken, *Afv İle Mahkûm* adlı eserde Behzat ve arkadaşları, gizli cemiyete mensup olmak ve muzır evrak bulundurmaktan suçlanmışlardır. *Hürriyet Kurbanları*'da İhsan Adlî'nin eşi, yöneticilerden merhamet görünürken; Behzat'ın annesi, eşi ve kardeşi suç ortağı gibi işlem görmüş, eşinin namusu kirletilmiştir. Her iki eserde de sürgün olayı işlenmiş olup İhsan Adlî, Sinop'a gönderilmek üzereyken İtalya üzerinden Paris'e gönderilmiş; Behzat ve arkadaşları Fizan'a gönderilmek üzere vapurla Trablusgarp'a götürülmüş, padişahın affı nedeniyle Fizan'dan vazgeçilmiştir. *Hürriyet Kurbanları* 1918'de yazılmıştır. *Şeref Kurbanları*'nın yazılış tarihi ise 1900'dür.

KAYNAKLAR

- DEVELLİOĞLU, Ferit; *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Doğu Ltd. Şti, Matbaası, Ankara, 1962
- GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA; *Takvîmü's- Sinîn*, Hazırlayanlar: Yüce Dağlı, Dr. Hamit Pehlivanlı, Genel Kurmay Basımevi, Ankara, 1993, s. 404
- İHSAN ADLÎ; *Hürriyet Kurbanları*, Helyopolis (Üsküdar-İstanbul), 23 Ağustos 1918, Edirne Vilâyet Matbaası 1335 (M. 1919)
- SİLİSTRELİ MUSTAFA HAMDİ; *Afv ile Mahkûm yahut Şeref Kurbanları*, Osmanlı Matbaası, Mısır, 1907, 342+8 s.
- UNAT, Faik Reşit; *Hicrî Tarihleri Milâdî Tarihe Çevirme Kılavuzu*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1994

⁴ İhsan Adlî, *Hürriyet Kurbanları*, Helyopolis (Üsküdar-İstanbul), 23 Ağustos 1918, Edirne Vilâyet Matbaası 1335 (1919)